



## **Odewandeling Ede – Lunteren 10/06/2023**

### **Cultuurhistorische toelichting bij de wandeling.**

Vanaf 2022 organiseert TeVoet samen met Wandelnet de campagne “Ode aan het Onverhard Wandelen”, een campagne om het onverhard wandelen meer onder de aandacht te brengen. Onderdeel van deze campagne is een serie begeleide en onbegeleide Odewandelingen, ontwikkeld en uitgevoerd door één van de leden van TeVoet.

De begeleide Odewandeling van Ede naar Lunteren, gehouden op 10 juni 2023, is ontwikkeld door de TeVoeter George Bretz. Deze wandeling is 12 à 13 km lang, waarvan ruim 80% onverhard (m.n. zand- en bospaden); de overige 20% voert over stille weggetjes. Hij voert je half om half door de Veluwe bossen en door het opener landschap van de Gelderse Vallei. Beginnende bij het station Ede-Centrum volgt hij globaal de spoorlijn De Valleilijn (ook bekend als “Het Kippenlijntje”) naar het station Lunteren. Vanaf het station wandel je door de bossen van het landgoed Kernhem (bekend van de Kernhemmer Kaas) naar de Doesburgerbuurt, een voormalige oude Vrije Heerlijkheid met de oudste standerdmolen van Nederland uit de 17<sup>de</sup> eeuw. Dan “beklim” je de Galgenberg met uitzichttoren De Koepel: je bent hier zo’n beetje op het geografisch middelpunt van Nederland. Vervolgens daal je af naar de Meulunterense Eng op de rand van de Gelderse Vallei om vanaf de noordkant Lunteren binnen te wandelen naar het station.

De routebeschrijving is te vinden op de TV-website als TV-Wandelroute nr 0XX.

### **Onderweg te zien: een toelichting bij het landschap van de wandeling en de plaatsen die je passeert.**

#### **De Veluwe en de Gelderse Vallei**

Het landschap van de Veluwe en de Gelderse Vallei is goddeels gevormd tijdens het voorlaatste ijstijd, het Saalien (125.000-200.000 jaar geleden). Het noorden van ons land was toen volledig bedekt met een laag landijs met een dikte van enkele honderden meters; aan de zuidelijke onderrand ontstonden grote uitlopers vooral in rivierdalen uit eerdere tijden. Toen aan het eind van de ijstijd het ijs begon te smelten verweekte de onderliggende bodem (vooral rivierzand en grind) door het smeltwater. Onder het gewicht van de ijslobben werd deze door spleten tussen die lobben naar boven geperst en werden stuwwallen tot zo’n 200 m hoogte gevormd. Van die hoogte is door erosie en opvulling van de tussenliggende dalen inmiddels nog maar hoogstens zo’n 50 m over, maar ze zijn in het landschap nog steeds duidelijk aanwezig – m.n. de Sallandse Heuvelrug, de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Evenals de valleien die ontstonden waar de grond was weggeperst, zoals de IJsselvallei en de Gelderse Vallei.

De grond van zo’n stuwwal bestaat overwegend uit zand en grind: niet erg vruchtbaar, wel zeer doorlatend met een zeer lage grondwaterstand tot gevolg. Na het smelten van het ijs groeiden hier vooral dennen en berken. In de valleien was de grond vruchtbaarder en minder tot niet doorlatend doordat onder het dikke ijspakket zand en grind werden vermalen tot leem en klei: hier groeiden vooral eiken en beuken, in drassige gebieden ook elzen en er ontstond veen.

Met de komst van de mens in dit gebied is er veel veranderd. De oudste sporen van menselijke bewoning zijn zo'n 10.000 jaar oud, toen nomadische rendierjagers hier binnentrokken.

Met de komst van landbouwers bouwde men ook vaste woonplaatsen. Vooral de stuwwallen werden bewoond, de lagere gebieden waren te nat. Omdat de beschikbaarheid van (drink-)water natuurlijk wel vereist was ontstonden deze vooral op de hellingen van de wallen bij beekjes, vennetjes en poelen. Maar ook hiermee bleef de hoeveelheid water beperkt, zeker in tijden van droogte (b.v. zomers konden ze gemakkelijk droogvallen). Daarom bleven de afzonderlijke nederzettingen overwegend heel klein (een paar huizen), en werden steeds nieuwe gesticht bij groei van de bevolking. In de loop der tijd raakte de hele Veluwe daarmee bezaaid.

Op de arme grond kon de mens zich maar moeizaam handhaven. Immers landbouw legt een zware claim op de bodem, waardoor deze snel uitgeput raakte. Er moest daarom steeds een nieuw stuk(je) grond worden aangesproken, waarvoor weer een stuk bos moest worden omgehakt. Dat had tot gevolg dat er in de loop der tijd steeds meer bos verdween en er volop zandverstuivingen en heidevelden ontstonden. De situatie verbeterde wel iets toen in de middeleeuwen het potstalsysteem opkwam, maar toen technische ontwikkelingen het mogelijk maakten de waterstand in de lagere valleien voldoende te beheersen (m.n. met de windmolen, die in de 13<sup>de</sup> eeuw naar Nederland kwam) verplaatste de landbouw zich daar grotendeels naar toe; voor de stuwwallen restte overwegend de bosexploitatie.

In de 17<sup>de</sup> eeuw vond er op de Veluwe een grote omwenteling plaats. Toen explodeerde de vraag naar "beter hout" ten behoeve van de scheepsbouw voor de Hollandse handelsvloot en de marine. Dat hout werd ongebreideld gekapt, de Veluwe werd grotendeels kaalgeslagen en bleef achter overwegend als heideveld en "Woeste Grond", waarop eigenlijk alleen schaaпsteelt mogelijk was. Maar door overbegrazing en afplagging ontstonden nog meer stuifzandvlaktes, met nog meer stuifzandproblemen voor de resterende landbouwers.

Tot in de 19<sup>de</sup> eeuw was de Veluwe vrijwel helemaal het bezit van de graaf van Gelre. Toen ging het eigendom onder invloed van de Napoleontische tijd grotendeels over naar de Nederlandse staat (in die tijd werd Nederland meer en meer een bestuurlijke eenheidsstaat met een centraal gezag). De staat zag in dat er maatregelen nodig waren om de Veluwse problemen aan te pakken. Om het gebied tot ontginning te brengen werden grote delen overgedaan aan particulieren die zich de benodigde investeringen konden veroorloven als het inrichten van landgoederen en het bouwen van (fraaie) landhuizen. Zelf begon de staat met een planmatige herbebossing van de heide, nog versterkt toen aan het eind van die eeuw de vraag naar hout vanuit de Limburgse mijnindustrie opkwam. En een groot deel werd in gebruik genomen als oefengebied voor het leger.

In de 20<sup>ste</sup> eeuw is de Veluwe één van de belangrijkste toeristische gebieden van Nederland geworden: de vele fiets- en wandelpaden, campings en recreatieterreinen getuigen daarvan. En de stromen bezoekers, zeker in de vakantietijd!

De Gelderse Vallei is zo'n gebied waar mensen vanaf de 12<sup>de</sup> eeuw naar toetrokken. Al eerder werd dit gebied bewoond, maar vanwege de nattigheid vooral in het overgangsgebied van de stuwwallen naar het centrale moerasachtige deel. Die nattigheid heeft de inrichting van het gebied eeuwenlang bepaald – en de bewoners moeilijkheden opgeleverd. In de 20<sup>ste</sup> eeuw is door een serie ruilverkavelingen een oplossing voor de problemen gezocht, waarmee landschap en landgebruik sterk zijn veranderd. Het landschap dat daarvan het resultaat is nodigt niet direct uit tot een wandeling, en het vinden van een onverhard pad is een ware uitdaging! Onze wandeling beperkt zich daarom tot het overgangsgebied van de Veluwe naar het centrum van de vallei, de strook waar originele elementen bewaard zijn gebleven.

## **Ede**

Ede is zo'n plaats die is ontstaan in het overgangsgedebied van de Veluwe naar de Gelderse Vallei. Pas na het jaar 1000 n.Chr. ontstonden er in de omgeving gehuchten rond kapelletjes die in het kader van de kerstening op diverse plekken werden gebouwd. Maar tot in de 19<sup>de</sup> eeuw veranderde Ede vrijwel niet: het bleef een overwegend agrarische (en arme) gemeenschap, direct onder gezag van de graaf van Gelre.

Toen begonnen de veranderingen. Als eerste werd nog in de Franse tijd in het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw het grootgrondbezit van de adel opgeheven en werden gemeenten gevormd: Ede werd er een. In 1828 kwam de weg van Arnhem via Ede naar Amsterdam gereed; weliswaar nog wel een eenvoudige zandweg over eenzame heidevelden en door donkere bossen, maar toch. En in 1841 werd de spoorlijn van Utrecht naar Arnhem aangelegd, ook via Ede; in 1903 volgde de spoorlijn Wageningen-Ede-Nijkerk. Brachten deze veranderingen nog geen grote groei van de bevolking met zich mee, als Ede in 1902 een grote garnizoensplaats wordt gebeurt dat wel. En nog sterker als in 1922 de Nederlandse Kunstzijdefabriek (Enka) hier een tweede fabriek opent.

De wandeling begint op station Ede-Centrum aan de Valleilijn, de spoorlijn van station Ede-Wageningen naar Barneveld en Amersfoort. Deze lijn is in 1902 aangelegd als deel van de lijn Wageningen-Nijkerk die bedoeld was theoretisch om een gewenste directe verbinding tussen de Rijn en de Zuiderzee te bieden – en in de praktijk vanwege de regionale betekenis en om de afvoer van de regionale agrarische producten (m.n. kippen en eieren) te vergemakkelijken (de bron van de bijnaam “Kippenlijntje”!).

## **Kernhem**

Aan de noordrand van Ede gaat de wandeling door de bossen van het landgoed Kernhem, een van de oudste landgoederen van Nederland uit 1421. Dit landgoed ligt op de plek waar in de 12<sup>de</sup>-15<sup>de</sup> eeuw de grens tussen het graafschap Gelre en het Sticht Utrecht lag. Om die grens te verdedigen bouwden de graven van Gelre een serie burchten waaronder Kernhem. Kennelijk met succes, het oorspronkelijke burcht Kernhem heeft tot in de 19<sup>de</sup> eeuw standgehouden (om toen plaats te maken voor het huidige landhuis dat met een fraai park op zo'n 300 m buiten de route aan de Kernhemseweg staat.)

## **Doesburger Buurt**

Na Kernhem loop je de Gelderse Vallei in naar de Doesburgerbuurt; één van de oude “buurten” rond Ede. De meeste grond rond Ede was eigendom van de Heer van Kernhem (naast de hertog van Gelre, tot in de 19<sup>de</sup> eeuw de bezitter van vrijwel alle grond in Gelderland). Maar groepen bewoners konden ook een stuk grond bezitten, georganiseerd in de z.g. “buurten”. Het beheer van zo'n stuk grond werd gezamenlijk gevoerd; de opbrengst was voor de deelnemers. De “buurt” was een soort “Vrije Heerlijkheid” met een democratische bestuursvorm, die zelf de rechtspraak organiseerde (daarvoor werd een Buurtrichter als rechtspreker gekozen), die verantwoordelijk was voor aanleg en onderhoud van wegen en daarvoor tol hief op passanten etc. Je was deelgerechtigd in een “buurtschap” als jouw geslacht een bepaald aantal jaren in de plaatselijke kerkregisters stond ingeschreven of als je een bepaald aantal stenen woningen bezat. De “buurten” rond Ede zijn pas in de loop van de 20<sup>ste</sup> eeuw vrijwel helemaal opgegaan in de gemeente; sommige houden nog jaarlijks een “buurtspraak” om te bespreken hoe de buurt leefbaar kan worden gehouden.

Op de Doesburger Enk (“enk”: een aaneengesloten stuk landbouwgebied, oorspronkelijk in gemeenschappelijk gebruik) passeer je Doesburgermolen. Dit is een gesloten standerdmolen en één van de oudste nog bestaande windmolens in Nederland (waarschijnlijk uit 1620).

### **Het Luntersche Buurtbosch**

Na het oversteken van het Kippenlijntje en nog een stukje enk ga je de Veluwe weer op en het Luntersche Buurtbos in. Dit bos is aangeplant aan het eind van de 19<sup>de</sup> eeuw op de toenmalige Woeste Gronden. Deze Gronden waren tot dan toe gemeenschappelijk bezit van de buurtschappen Lunteren en Meulunteren, waardoor eerst de bebossing statutair niet mogelijk was. Dat kon pas na de beëindiging van de gemeenschappelijkheid, die toen wettelijk mogelijk werd: de gronden kwamen in particulier bezit.

In eerste instantie kwam het grootste deel in het bezit van één eigenaar, notaris Van der Ham. Deze maakte van de herbebossing een sociaal werkgelegenheidsplan, terwijl hij na zijn overlijden het bos teruggaf aan de gemeenschap door die daar bij testament eigenaar van te maken – vandaar de naam Luntersche Buurtbosch.

Ondertussen had de notaris op het hoogste punt, de Galgenberg (33 m boven NAP), een theehuisje gebouwd evenals een stenen koepeltje met een rieten puntdak. Dat koepeltje is in de loop der jaren uitgebreid en verhoogd tot uitkijktoren De Koepel van 22 m hoog, zodat je tot ver over de omgeving kunt uitkijken met zicht op de Utrechtse Heuvelrug en de Pyramide van Austerlitz. De Koepel is tegenwoordig een rijksmonument, net als het patroon in het bos dat de vorm heeft van een rankende tak met bladeren.

Je bent hier ook dicht bij de Goudsberg (wel buiten de route), het Middelpunt van Nederland (althans: één van de Middelpunten). Daar zou je Nederland kunnen optillen zonder dat dat uit zijn lood valt!

### **Lunteren**

Vanaf de Galgenberg wandel je gestaag langzaam naar beneden weer de Gelderse Vallei in. Heb je tijd? In de omgeving van de route zijn diverse interessante historische objecten te vinden als het Pinetum De Dennenhorst (aangelegd door de notaris) en de Keukenklep (een fraai voorbeeld van hoe de Woeste Gronden er uitzagen) - en een herinnering aan Nederlands bruin verleden. Het is begrijpelijk dat deze omgeving één van de oudste toeristische trekpleisters van Nederland is!

Dat is vooral begonnen na de aanleg van het Kippenlijntje, begin 20<sup>ste</sup> eeuw: Lunteren werd toen goed bereikbaar voor de toerist van verder weg. Tot dan toe was het een Veluws gehucht als er vele zijn op de rand van de stuwwal; sindsdien hebben vele welgestelden hier een plek voor een buitenhuis gevonden!

De wandeling brengt je vanaf het Buurtbosch over de Meulunterense Eng naar Lunteren. Je kruist voor de laatste keer het Kippenlijntje en passeert de landgoederen Klein Butselaar en Groot Blankenspoor. Tot slot loop je het dorp binnen en eindigt bij het station.